

Boekbespreking

Een Marshall-plan voor de aarde

Al Gore, *De wereld in de waagschaal*, Het Spectrum, Utrecht, 1992.

Een bewogen vice-president

Sinds het aantreden van de democratische regering-Clinton is er sprake van een opmerkelijke verandering in de milieudiplomatatie van de Verenigde Staten. Zo zijn de VS geruisloos alsnog akkoord gegaan met het biodiversiteitsverdrag. Dit verdrag, dat oorspronkelijk al bij de wereldwijde conferentie over het milieu in Rio de Janeiro in 1992 getekend had moeten worden, werd destijds door de VS afgewezen, ondanks verregaande tegevoetkomsten aan de wensen van de toenmalige regering-Bush. Ook op de onlangs gehouden 'bossen-conferentie' in Stockholm bleken de VS bereid de hand in eigen boezem te steken. De Amerikanen betrokken de duurzaamheid van het eigen bosbeheer in de onderhandelingen. En tot slot bleek het dekkingsplan voor het torenhoge financieringstekort van de VS zelfs een energiebelasting te bevatten, zij het dat een verwijzing naar het klimaatvraagstuk nog ontbrak.

Deze opmerkelijke veranderingen in het beleid van de VS kunnen niet

alleen worden toegeschreven aan de wisseling van de politieke kleur van de president. De niet zo onzichtbare hand achter deze veranderingen is ongetwijfeld de 'milieu-activist' Al Gore, thans vice-president in het Witte Huis. Het door Gore geschreven boek *De wereld in de waagschaal*, laat de 'White-House-watchers' weinig te raden over. Uit het boek blijkt overduidelijk hoezeer Gore begaan is met het milieuvraagstuk.

Gore meent dat de mondiale milieuproblemen bij uitstek een teken des tijds zijn. In feite zijn het tekenen van een opgedroogde tijdgeest, die vooral weet aan te geven "wat we niet zijn, maar niet wat we wel zijn". Dit klemt des te meer nu de bron van ongebreedelde welstandsgroei aan overuitputting ten onder dreigt te gaan en er grote behoefte bestaat aan vernieuwing van het bewustzijn en handelend optreden.

De wereld in de waagschaal is uiteindelijk een mengeling van een cultuurkritische beschouwing en een politiek-ecologisch manifest. De ondertitel 'Een Marshall-plan voor de aarde'

geeft al aan dat Gore niet in een vrijblijvende beschouwing wil blijven steken, maar dat hij vooral ook een perspectief wil bieden dat uitzicht biedt op verandering.

De wereld gewogen

Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel vindt een ecologische probleemverkenning plaats. Het tweede deel schetst de contouren van de geestelijke crisis waarin de moderne samenleving verkeert en deel drie presenteert een ecologisch-politiek manifest.

Het verbroken evenwicht tussen mens en milieu vormt de rode draad van het eerste deel, dat als titel draagt "Het evenwicht in gevaar". Het besef "dat de menselijke beschaving nu de grootste bron van veranderingen in het milieu is" vormt het vertrekpunt. Want "wie ervoor kiest om niets te doen terwijl het gevaar steeds duidelijker wordt, kiest er in feite voor om door te gaan – in een steeds hoger wordend tempo – met een onverantwoorde vernietiging van het milieu die tot een catastrofe leidt". Vervolgens voert Gore ons op toegankelijke wijze langs voor ingewijden bekende ecologische vergezichten als de te omvangrijke bevolkingsgroei, atmosferische problemen (ozonlaag en broeikaskwestie), ontbossing, en het grote materiaalverbruik vanwege de wegwerpmentaliteit. Het is, aldus Gore, "alsof we in feite als bulldozers door het aardse paradijs gaan".

In het tweede deel, getiteld "Op zoek naar evenwicht", worden de oorzaken achter de ecologische crisis verkend. Gore schroomt niet om de lezer langs ideologische, economische, culturele, wetenschaps-filosofische en levensbeschouwelijke horizons te voeren. In dit deel wordt duidelijk gemaakt dat de wortels achter de natuurmanipulatie gezocht moeten worden in een gebrek aan 'eco-nomie', aan dysfunctionaliteit van de beschaving, verdringing van evidente milieufeiten, en een verstoorde relatie tussen godsdienst en wetenschap.

De hedendaagse consumptie maatschappij moet het ontgelden als een samenleving verslaafd aan artefacten. In zo'n wereld schilderen mensen hun verdorde gras liever groen dan dat ze het waterverbruik verminderen. Verslaving genereert behoefte aan ontkenning en "dit verklaart waarom onze beschaving het verbruiken

van de aarde paart aan innerlijke leegte ten opzichte van de werkelijke natuur". Gore ziet ultra-rationalisme als gevolg van de scheiding van lichaam en geest (Plato) als het kenmerk van de hedendaagse samenleving. Gelukkig is er sinds het onzekerheidsprincipe van Heisenberg in de moderne wetenschap weer plaats voor Aristoteles' observatie dat kennis grondt in de ervaring. Zodoende, aldus Gore, is wetenschap weer te koppelen aan godsdienst en daarin wordt door hem zelfs een nieuwe 'ecologie van de geest' gepostuleerd.

In het derde deel, ten slotte, schetst Gore zijn op het Marshall-plan geïnspireerde project ter redding van de aarde. Geheel in stijl met eerdere mondiale beginselprogramma's, zoals Tinbergens *Naar een rechtvaardiger internationale orde* uit 1977, geeft Gore zijn blauwdruk voor de ark van Noach. Het doel is "het redden van het milieu over de hele wereld". Dit doel vormt het centrale ordeningsprincipe en dient gekoppeld te zijn aan: democratie in het politieke systeem, de vrije-marktwerking van het kapitalisme en een plichtenethiek gefundeerd in een mondiale gemeenschapszin. Gore meent te kunnen ontwaren dat de afgelopen jaren min of meer laten zien dat aan genoemde voorwaarden thans wordt voldaan. Als er, analoog aan het Marshall-plan, overeenstemming is over deze principes, kan weinig het succes nog in de weg staan.

Zich beroepend op enerzijds welbegrepen eigenbelang van de partijen, en anderzijds op 'subsidiariteit' in mondiaal opzicht, formuleert Gore vijf centrale strategische doelstellingen met een daarbij passend instrumentarium:

- stabilisering van de wereldbevolking met beleidslijnen gericht op het scheppen van voorwaarden voor demografische transitie (fondsen ter bestrijding van analfabetisme, effectieve programma's gericht op terugdringen van kindersterfte, beschikbaar stellen van geboortenbepalende middelen);
- het snel ontwerpen en ontwikkelen van ecologisch verantwoorde technologieën gebaseerd op een Strategisch Milieu-Initiatief (SMI) (dit laatste bevat tal van instrumenten om dit achtergestelde technologietraject te stimuleren);
- het algemeen en overal invoeren van economische 'verkeersregels' aan de hand waarvan milieu-effecten kun-

nen worden afgemeten (nieuwe nationale boekhouding die echte waarde van het milieu weerspiegelt; ombuigen van overheidsinvloed op de prijzen (subsidies, heffingen) en regulering (lokale en internationale sociaal-economische ordening) in milieuvriendelijke richting);

- het opstellen en goedkeuren van een nieuwe generatie van internationale overeenkomsten (met het Montreal Protocol ter afschaffing van CFK's als prototype);
- het invoeren van een samenwerkingsplan voor informatievergaring (het 'Digitale Aarde'-programma) en voorlichting van de burgers over de toestand van het milieu en de bevordering van de ecologisch verantwoorde denkwijze.

Een wereld gewogen

Een nadere beoordeling van *De wereld in de waagschaal* is sterk afhankelijk van het gekozen perspectief. Als wetenschappelijk produkt kan het boek mijns inziens de test niet doorstaan. In weerwil van de heldere presentatie van diverse ingewikkelde milieuproblemen en de onderliggende maatschappelijke krachten, worden uiteindelijk te veel wetenschappelijke onzekerheden weggemoffeld op de massagetafel van het lonkende ecologische geluk. Het analytische deel heeft soms meer weg van een metafysische zoektocht naar de betekenis van de relatie tussen mens en natuur. Hierdoor worden te vaak theorieën en feiten door een wat al te gekleurde bril geïnterpreteerd. Zo gebruikt de auteur de Gaia-hypothese, over mogelijk zelfregelende betrekkingen tussen het aardse leven en de atmosfeer, als metafysische verklaring voor het bestaan en de herkenbaarheid van God in de schepping¹. Deze toepassing gaat uitdrukkelijk tegen de visie van de bedenker Lovelock in. Ook Gore's interpretatie van het onzekerheidsprincipe van Heisenberg past goed in de post-moderne metafysica waarin wel naar voren wordt gebracht dat wetenschap en godsdienst na 350 moeizame jaren weer bijeen gebracht kunnen worden.

Deze 'holistische' benadering, stelt hem in staat om talloze kwesties in een ogenschijnlijk consistent geheel te verbinden. Bij nadere analyse blijft daarvan echter niet veel over. Het absolutistische geloof in een wereldbeeld op grond van mechanische

principes moge dan volgens hem geleidelijk ten grave zijn gedragen, fundamentele methodologische principes als de noodzaak van empirische toetsing van hypothesen en interne consistentie van theorievorming zijn verworvenheden die door de opkomst van het onzekerheidsprincipe van Heisenberg geenszins zijn verdwenen. Juist op deze punten verdient het boek niet de schoonheidsprijs. Zo is de precieze werking van het klimaatvraagstuk geenszins bewezen, hoewel de overeenstemming onder wetenschappers op het oog inderdaad ver reikt. Het gaat derhalve niet aan stellingnames als die van Böttcher in Nederland af te doen als het met "steeds meer fantasie zoeken naar een excuus om niets te ondernemen" (blz. 112). Böttcher meent dat de bewijsvoering en empirische grondslag voor het klimaatprobleem gebrekkig is en dat geheel ten onrechte een klimaatcampagne wordt gevoerd. Een blinde afwijzing getuigt niet van een wetenschappelijke habitus. Iets geheel anders is natuurlijk de vraag welke politieke conclusies aan dergelijke onzekerheden moeten worden verbonden.

Maar ook op het punt van interne consistentie gaat het niet steeds goed in Gore's boek. Ik zal dit illustreren aan de hand van een concreet milieu-probleem: de kwestie van de verdroging. Verdroging is een veelvuldig voorkomend probleem met tal van dreigende indirecte effecten. Zo werd onlangs het Aral-meer in het Centraal-Aziatisch deel van de voormalige Sovjetunie opgegeven². Irrigatie ten behoeve van de katoen- en rijstteelt heeft in zeer korte tijd de watertoevoer naar het meer ontregeld. Inmiddels zijn grote gebieden onbruikbaar geworden door verzilting. Maar ook de Verenigde Staten blijft dit probleem niet bespaard, zoals Gore memoreert. De grote ondergrondse spons die de graanschuur van de wereld, de 'High Plains' van Nebras-

1. Zie voor de Gaia-hypothese, J.E. Lovelock, *Gaia*, Oxford, 1979. In een interessante beschouwing over het wetenschappelijke gehalte van deze hypothese komt *The Economist* van 22-12-1990 tot een redelijk positieve beoordeling, hoewel "history offers no proof of the Gaia hypothesis". Lovelock zelf heeft zich altijd sterk gekant tegen metafysische interpretaties van de zijns inziens zuiver wetenschappelijke Gaia-hypothese.

2. *NRC Handelsblad*, 28 april 1993.

ka in het noorden tot Texas in het zuiden, van een schier oneindige water-voorraad scheen te voorzien, dreigt thans geleidelijk uitgeput te raken. Hier is een grotere grondwateronttrekking dan -aanvulling de oorzaak van een dalend grondwaterpeil, waardoor soorten uitsterven en thans de landbouwproductiviteit afneemt³.

Beide voorbeelden worden door Gore genoemd om duidelijk te maken dat de manipulatieve kracht van de mens mogelijk onomkeerbare effecten oproept. Dit is onmiskenbaar een empirisch feit. Daarom, zo meent Gore, dienen de risico's die met deze manipulatie gepaard gaan veel zwaarder te wegen dan in het verleden het geval was. De mens zou zich veel meer dan voorheen rekenschap moeten geven van zijn manipulaties van het milieu. De mens, zo meent Gore, is nog niet slim genoeg om "een pact met de duivel" te sluiten op het biotechnologische terrein. Merkwaardig is het dan om te constateren, dat hij later juist biotechnologische oplossingen aanbeveelt om zijn Marshall-plan ten uitvoer te brengen. Het probleem is hier evenzeer dat *ex ante* geen volledige informatie bestaat over de milieugevolgen van de toepassing van biotechnologische oplossingen. Ook hier kunnen zich onomkeerbare processen voordoen waar Gore juist van af wil.

Democratie, kapitalisme en gemeenschapszin

Met deze wereldwijd voorkomende verdrogingskwesitie in gedachte, is het ook een interessante vraag waarom Gore bij uitstek democratie, kapitalisme en gemeenschapszin als noodzakelijke voorwaarden voor het welslagen van zijn Marshall-plan voor het milieu naar voren schuift. Deze benadering bevat een hypothese en een normatieve component. Deze normatieve component staat haaks op de bevindingen van de Club van Rome, die onlangs juist tot een tegenovergestelde conclusie kwam, en liever, analoog aan Keynes' staatsconcept, een club van wijze mensen aan het wereldroer wil laten plaatsnemen.

Wat de hypothese betreft, is het niet zo zonneklaar dat het verband tussen milieudruk en economische orde zo eenduidig is, dat dit een aanwijzing als noodzakelijke voorwaarde rechtvaardigt. Zoals het verdrogingsvoorbeeld al laat zien, blijven de aanslagen op het milieu niet tot een spe-

cifieke staatsvorm beperkt. Bovendien is de omvang van deze aanslag in fysieke eenheden uitgedrukt, in democratische, kapitalistische landen nogal eens veel groter. Voor een deel is dit juist te wijten aan het succes van deze landen, die ondanks een hogere milieuproductiviteit uitgedrukt in termen van inkomsten per capita, op veel grotere en ruimere schaal in fysieke interactie met het milieu staan.

Wat het normatieve aspect van deze voorwaarden betreft onderschrijf ik Gore's ideeën over de inrichting van de maatschappelijke orde. Het lijkt mij echter te ver gaan deze voorwaarden ook als noodzakelijk te bestempelen. Dit werpt welhaast zeker onnodige belemmeringen op voor het zozeer door Gore gewenste mondiale Marshall-plan.

Voor het beoogde resultaat lijkt mij 'gemeenschapszin' al voldoende. Hierdoor kan een onverbrekelijke koppeling met democratie en kapitalisme achterwege blijven. Want juist die voorwaarden zouden ongetwijfeld leiden tot Poolse landdagen in de mondiale onderhandelingen. Het idee van mondiale subsidiariteit sluit hierop mijns inziens ook fraai aan. Volgens dit principe dient zoveel mogelijk decentraal geregeld worden wat ook decentraal het beste geregeld kan worden. Mondiale overeenkomsten kunnen zich, voor zover het geen mondiale milieuproblemen betreft, beperken tot de randvoorwaarden waaraan landen of groepen landen zich moeten houden. Een wereldregering op Keynesiaanse leest geschoeid, lijkt mij realistisch noch wenselijk, hoewel zoals bekend tal van nadelen kleven aan het huidige onderhandelingsmodel.

Het is ook bevreemdend, om juist de noodzaak van een moderne democratisch-kapitalistische samenleving bij Gore terug te vinden, omdat hij deze tegelijk als "verslaafd" aan consumptie en als dysfunctioneel kenschetst. Hoe Baron van Münchhausen zich aan zijn haren uit dit moeras omhoog moet trekken is mij niet goed duidelijk geworden. Gore valt hier terug op zijn plichtenethiek, die gefundeerd is op een gepostuleerde gemeenschapszin. Deze ontstaat kennelijk vanzelf wanneer het ecologische licht wordt gezien. Hoe helder dit licht en hoe sterk die gemeenschapszin is, valt echter nog maar te bezien, zo blijkt nu al weer uit de ontwikkelingen met betrekking tot de energie-

belasting in de VS. Dit, overigens in het geheel niet met de milieuproblematiek maar met het financieringsstekort verbonden voorstel bleek slechts een zeer kort leven beschoren. Toen eenmaal automobilisten en energie-lobby de consequenties beseften, werd de gemeenschapszin weer eens geofferd op het altaar van het eigenbelang. Dit doet zich overigens niet in de laatste plaats voor door de voortdurende dreiging tot wisseling van de politieke wacht in democratische landen.

Voor alles dient Gore's boek gezien te worden als politiek manifest. Politieke manifesten beogen handelingsrechtvaardiging en een doel om naar te streven te geven en in die zin is *De wereld in de waagschaal* zeer geslaagd te noemen. Uit de eerdere samenvatting van Gore's visie op het huidige tijdsgewricht kan worden afgeleid dat hij overtuigd is van het gevaar van een mogelijke aanstaande apocalyps. Ter ondersteuning van dit perspectief paart dit prominente lid van de "Society for Ecological Economics" als ingewijde in de ecologische polemieken kennis van zaken aan politieke verbeeldingskracht. Met name op dit laatste punt is het verademend om eens van een politicus de stelling te horen verdedigen dat vooroplopend milieubeleid geen concurrentienadelen maar concurrentievoordelen genereert.

Hoewel Gore zich bewust toont van zijn 'zonde' om andere interpretaties en wetenschappelijke onzekerheden te laten voor wat ze zijn, meent hij dat dit geoorloofd is door de ernst van de ecologische crisis. Verdere actie verdraagt geen uitstel meer. In hoeverre zijn Marshall-plan voor het milieu, bedoeld om de ark van Noach op te tuigen, enige kans van slagen heeft valt moeilijk in te schatten. Veel zal afhangen van de inschatting van de ernst van de problemen en op dat punt is de mens juist het meest onvoorspelbaar. De tijd zal leren in hoeverre de door hem bepleite strategie voor de VS ook in daden zal worden omgezet, en uiteindelijk bij zal dragen aan het door hem zo fel begeerde ecologische geluk.

H.R.J. Vollebergh

3. Voor een recente beschrijving van deze problematiek zie E. Zwingle, Wellspring of the High Plains, *National Geographic*, 183, 3, blz. 80-109.